

ВИДИ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**І. І. Митрофанов**

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39600, Україна. E-mail: mitrofanov@i.ua

Досліджуються види юридичних фактів у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. Для розробки класифікації юридичних фактів обрані різні критерії (підстави). Класифікація життєвих обставин у кримінальному праві дозволяє з'ясувати сутність юридичних фактів і враховувати їх особливості в законотворчій і судовій практиці. Теорія юридичних фактів дозволяє визначити місце юридичних фактів у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. На підставі норм Кримінального кодексу України продемонстрована важливість правильного визначення юридичного факту. Обґрунтовується необхідність для реалізації кримінальної відповідальності поділу юридичних фактів на матеріальні та процесуальні. Крім того, для пояснення функціонування такого механізму доречною є класифікація юридичних фактів за вольовою ознакою (дії й юридично значущі події), за характером їхньої дії (одноразові дії і стани), за правовими наслідками (правовстановлюючі, правозмінюючі, правоприпиняючі, правоперешкоджаючі, правововідновлюючі, правозупиняючі), за характером фактичних підстав правових наслідків (юридичні факти і фактичні комплекси, що, у свою чергу, відповідно поділяються на прості, складні і змішані юридичні факти, на фактичні (юридичні) склади і групи юридичних фактів).

Ключові слова: юридичний факт, критерії класифікації, види юридичних фактів, механізм реалізації кримінальної відповідальності, кримінальні правовідносини.

ВИДЫ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКТОВ В МЕХАНИЗМЕ РЕАЛИЗАЦИИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ**И. И. Митрофанов**

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского
ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, 39600, Украина. E-mail: mitrofanov@i.ua

Исследуются виды юридических фактов в механизме реализации уголовной ответственности. Для разработки классификации юридических фактов использованы различные критерии (основания). Классификация жизненных обстоятельств в уголовном праве разрешает выяснить сущность юридических фактов и учитывать их особенности в законотворческой и судебной практике. Теория юридических фактов позволяет определить место юридических фактов в механизме реализации уголовной ответственности. На основании норм Уголовного кодекса Украины продемонстрирована важность правильного определения юридического факта. Обосновывается необходимость для реализации уголовной ответственности деления юридических фактов на материальные и процессуальные. Кроме того, для объяснения функционирования такого механизма уместной является классификация юридических фактов по волевому признаку (действия и юридически значащие события), по характеру их действия (одноразовые действия и состояния), по правовым результатам (правоустанавливающие, правоизменяющие, правоприостанавливающие, правовозобновляющие и правопрекращающие), по характеру фактических оснований правовых последствий (юридические факты и фактические комплексы, которые, в свою очередь, соответственно делятся на простые, сложные и смешанные юридические факты, на фактические (юридические) составы и группы юридических фактов).

Ключевые слова: юридический факт, критерии классификации, виды юридических фактов, механизм реализации уголовной ответственности, уголовные правоотношения.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Ефективність механізму реалізації кримінальної відповідальності цілком залежить від науково обґрунтованого вибору законодавцем юридичних фактів, що є його основою. Разом з тим визнання юридичного значення за дефектними життєвими обставинами знижує загальну результативність системи юридичних фактів і кримінально-правового регулювання в цілому. Тому завданням законодавця при створенні та прийнятті кримінально-правових норм є максимально повне і точне відображення у законі України про кримінальну відповідальність (далі – ЗупКВ) багатоманітності суспільного життя, у тому числі й за допомогою чіткого викладення юридичних фактів. У зв'язку з цим актуалізуються питання вироблення знань про юридичні факти кримінального права, що сприяють побудові такої їхньої системи, яка б відповідала складності і неоднозначності соціальних відносин, які складають предмет його правового регулювання.

При цьому необхідно виходити з того, що норми Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) реалізуються у формі правозастосування, а отже, відповідальність за виконання основних завдань ЗупКВ покладається на суд. Це пов'язано з тим, що правозастосовна форма кримінально-правової політики здійснюється винятково судами шляхом застосування положень КК до реальних випадків вчинення передбачених ним суспільно небезпечних діянь у суворо визначеному кримінально-процесуальним законом порядку з прийняттям відповідного індивідуально-правового розпорядження. Тому суду необхідні ґрунтовні знання про юридичні факти, що складають фактичну основу його кримінально-процесуальної діяльності. Разом з тим, аналіз судової практики свідчить про наявність помилок при розглядах окремих кримінальних проваджень, пов'язаних з тлумаченням і оцінкою юридичних фактів кримінального права.

У науці кримінального права юридичний факт традиційно розглядався в контексті окремих підстав настання кримінально-правових наслідків у зв'язку з вивченням тих чи інших норм і інститутів кримінального права або досліджувався при аналізі кримінальних правовідносин і механізму кримінально-правового регулювання. Так, окремі проблеми юридичних фактів у кримінальному праві були предметом дослідження таких вчених як В.К. Андріанов, Ю.В. Баулін, В.О. Григор'єв, В.К. Гришук, Ю.С. Жаріков, І.В. Красницький, А.В. Наумов, М.О. Огурцов, Ю.М. Ткачевський, О.В. Хабаров, І.І. Чугунніков та інші. Наукові доробки вказаних науковців підштовхнули науку кримінального права до пошуку шляхів розв'язання проблем юридичних фактів та створення чіткої системи знань про них.

Отже, мета цієї статті полягає в з'ясуванні критеріїв поділу юридичних фактів для створення цілісної концепції фактичних обставин, що впливають на дієвість механізму реалізації кримінальної відповідальності.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Глибоке і всебічне вивчення процесу утворення, ролі і місця юридичних фактів у правовій системі, у тому числі механізми реалізації кримінальної відповідальності, вимагає як необхідну умову створення їхньої науково обґрунтованої класифікації. Провідне місце в науковій класифікації посідає проблема пошуку критеріїв (підстав) для поділу того чи іншого явища на види. Критеріїв поділу явища на види може бути безліч, але далеко не всі з них мають рівну науково-теоретичну цінність. Найбільшою цінністю наділені класифікації за істотними ознаками, на підставі яких можна поділити юридичні факти на типи. Саме типологія в теоретичному плані виступає найвищою формою класифікації юридичних фактів, що дозволяє розкрити їхню сутність.

Теорією права розроблені різні класифікації юридичних фактів, які можна застосовувати і до юридичних фактів у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. Так, С.С. Алексєєв зазначає, що найбільш істотне значення для розуміння природи і функцій юридичних фактів має їх поділ залежно від зв'язку з індивідуальною волею на юридичні дії і юридичні події [1]. У філософії під волею розуміють здатність людини цілеспрямовувати діяльність на досягнення суспільно значущої мети, здійснювати саморегуляцію власних психічних та розумових здібностей [2]. Із внутрішнім рішенням особи, поки воно не одержало вираження зовні, не можуть пов'язуватися юридичні наслідки, оскільки такі внутрішні вольові процеси невідомі для оточуючих і їх ніхто не може взяти до відома у своїх відносинах. Воля має бути виражена (висловлена) зовні [3].

При цьому під діями розуміється вольова поведінка людей, зовнішнє вираження волі і свідомості індивідів. Норми права пов'язують з ними юридичні наслідки саме завдяки вольовому характеру юридичних дій. Юридичні дії дуже різноманітні і відіграють неоднакову роль у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. За ознакою того, як юридичні дії узгоджуються з приписами юридичних норм,

вони розмежовуються на два різновиди: правомірні дії і неправомірні дії. Залежно від ступеня суспільної небезпеки неправомірні дії можуть виступати як проступки і злочини, за формою вини – умисні і необережні, за галузями права – кримінально каране діяння, цивільно-правовий делікт, адміністративний проступок, дисциплінарний проступок. Слід також звернути увагу на те, що, визначаючи дію як юридичний факт, в кримінальному праві й бездіяльність розглядається як юридичний факт. І дії і бездіяльність є формами існування суспільно небезпечного діяння, що складає об'єктивну сторону будь-якого складу злочину.

Правомірні дії – це вольова поведінка, що відповідає правовим приписам. За юридичною спрямованістю правомірні дії поділяються на три основні групи: юридичні акти, юридичні вчинки і результативні дії. Юридичний акт – це правомірна дія, з якою норми права пов'язують юридичні наслідки завдяки їй (дії) вольовій спрямованості на ці наслідки. Тобто юридичний акт, як дія, спрямований на досягнення конкретного результату. Юридичний вчинок – правомірна дія, з якою норми права пов'язують юридичні наслідки незважаючи на спрямованість її на певні правові наслідки, а завдяки самому факту вольової дії, тобто незалежно від того, чи була спрямована ця дія на певні наслідки чи ні. Результативні дії – це такі дії, з якими норми права пов'язують правові наслідки внаслідок досягнення ними відомого практичного результату, вираженого в об'єктивованій формі. Результативна дія має спрямованість на юридичний результат, але норми права пов'язують правові наслідки не з вольовою спрямованістю і навіть не із самою дією, а саме з об'єктивованим її результатом.

У кримінальному праві існують обидва різновиди дій: як правомірні (обставини, що виключають злочинність діяння), так і неправомірні, що порушують приписи норм Особливої частини КК (злочини певної категорії). Неправомірне діяння, що містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною КК, відіграє роль юридичного факту, що спричиняє виникнення кримінальних відновлювальних правовідносин, в межах яких функціонує механізм реалізації кримінальної відповідальності.

Щодо вольового критерію класифікації юридичних фактів Є.Н. Трубецької вказував на те, що усі факти, які як залежать, так і не залежать від людської волі «...можуть бути погоджені чи не погоджені з правом. Стихійні сили природи не можуть вчиняти правопорушення, але вони можуть спричинити так звані неправомірні стани, тобто створювати такий стан речей, що суперечить праву. Інша група фактів, що не залежать від волі, не здатна створювати правомірні чи неправомірні стани, але викликає право». До цієї останньої групи фактів автор відносить смерть та пожежу [4]. Отже, здебільшого юридичні події – це природні явища. У теорії права розрізняють абсолютні і відносні події. Відносними подіями визнаються обставини, викликані діяльністю людей, але виступаючі в даних правовідносинах незалежно від тих явищ, що спричинили їх виникнення. Абсо-

лютні події визначаються як обставини, що не викликані волею людей і не перебувають у якій-небудь залежності від неї. Події (абсолютні і відносні) можуть мати юридичне значення лише в частині їх впливу на суспільні відносини [5].

Наприклад, окремі кримінально-правові обов'язки реалізуються в конкретних запобіжних правовідносинах і їх виникнення пов'язане з конкретними життєвими подіями. Так, у капітана судна обов'язок надати допомогу судну та особам, що зазнали лиха, виникає у разі конкретної події (зіткнення з іншим судном (ст. 284 КК України)). Обов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття виникає у разі народження дитини (ст. 164 КК). У деяких випадках підставою виникнення правовідносин стають акти державних органів. Наприклад, кримінально-правовий обов'язок утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги, у повнолітніх дочки або сина виникає за рішенням суду (ст. 165 КК). Особливого значення юридичні факти набувають при виникненні кримінально-правових відносин на підставі норм, що передбачають спеціальні правила поведінки. Для наведених вище прикладів характерним є те, що виникнення кримінально-правових обов'язків ґрунтується на обов'язках, передбачених в інших нормативно-правових актах. Так, наприклад, правове регулювання покладення обов'язку на повнолітніх дочку, сина утримувати непрацездатних батьків здійснюється на підставі статті 202 Сімейного кодексу України. Однак це не применшує їхнього значення в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Кримінально-правові обов'язки включені в систему обов'язків, передбачених іншими галузями права.

У юридичній літературі разом з юридичними діями і подіями окремо слід виділяються строки [6]. Строк належить до найважливіших категорій юриспруденції. Це поняття застосовується й у кримінальному праві, що впливає на процес реалізації кримінальної відповідальності (строк притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК України), строк давності виконання обвинувального вироку (ст. 49 КК України), строк застосування засобу кримінально-правового впливу) і є необхідною умовою для виникнення, зміни чи припинення кримінальних відновлювальних правовідносин. Значення строків обумовлено їхніми функціями в механізмі реалізації кримінальної відповідальності: гарантійна, запобіжна і стимулююча функції. Найповніше і детальніше строки досліджені у галузі цивільного права, для якого характерні свої галузеві особливості. У кримінальному праві строк використовується як один із засобів впливу на поведінку суб'єктів кримінальних відновлювальних правовідносин з метою ефективної регламентації процесу реалізації кримінальної відповідальності. Проте строк самотійно не здатний спричинити виникнення, зміну, призупинення чи припинення правовідносин. Для руху (динаміки) правовідносин має значення закінчення якого-небудь строку або його настання. Строки самі по собі не утворюють різновид юридичного факту,

тому вписуються в запропоновану С.С. Алексєєвим класифікацію юридичних фактів і є певною подією. Отже, закінчення строку відбування покарання, наприклад, у виді позбавлення волі, з урахуванням запропонованої класифікації, слід відносити до подій. При цьому вказана подія є відносною, оскільки строк покарання встановлюється судом в межах санкції статті Особливої частини КК.

Існують й інші, крім наведеної вище, класифікації юридичних фактів. Так, за формою прояву [1, 6, 7] юридичні факти поділяються на два види: позитивні і негативні. При цьому під позитивними розуміються ті факти, що існують у реальній дійсності на цей час; їхня наявність спричиняє виникнення, зміну чи припинення правових відносин. Негативні юридичні факти – це такі життєві обставини, відсутність яких є умовою виникнення, зміни чи припинення кримінальних правовідносин (наприклад, не вчинення злочину в період строку погашення судимості і закінчення цього строку є юридичним фактом, що остаточно припиняє реалізацію кримінальної відповідальності). Крім того, негативний факт слід відрізнити від позитивного факту, що викладений у негативній формі.

За характером дії розрізняють факти однократної дії і факти безупинної юридичної дії, тобто стани [1] (наприклад, правовий стан судимості). Юридичні стани – це складні юридичні факти, що характеризуються відносною стабільністю і тривалим періодом існування, протягом якого вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) викликати настання юридичних наслідків. Наявність даного різновиду юридичних фактів було замічено давно. В.Б. Ісаков з посиланням на С.М. Трубецького зазначав, що право може змінюватися не тільки внаслідок скороминучих подій, але і під впливом триваючих станів [8]. Спірним залишається у загальній теорії права питання про місце станів у класифікації юридичних фактів. Одні вчені виокремлюють стани в особливий вид разом з подіями і діями [9]; інші вважають, що факти-стани можуть бути як юридичними діями, так і юридичними подіями [10]. С.Ф. Кечек'ян взагалі вважав, що стан сам по собі не може розглядатися як вид юридичного факту. На його думку, юридичне значення має не сам стан (правовий стан судимості), а юридичні факти, що обумовили його виникнення [11] (вчинення злочину і призначення за його вчинення покарання). Р.О. Халфіна зазначала, що в окремих випадках стан важко відмежувати від триваючих правовідносин, і висловлювала сумнів у доцільності виділення станів при класифікації юридичних фактів [12].

В.Б. Ісаков, погоджуючись з тим, що стани (наприклад, громадянство) обумовлюються певними юридичними фактами, справедливо вказує, що у своєму подальшому існуванні стан як би відривається від своєї фактичної основи і набуває самотійного буття. При цьому, як юридичний факт, стан входить до фактичних складів різних правових відносин. В окремих випадках факт-стан – це триваюча соціальна обставина (наприклад, стан здоров'я). В інших ситуаціях станом можуть бути правові відносини.

Це зовсім не дискредитує самостійність фактив-станів, оскільки правовідносини теж можуть виконувати роль юридичних фактів [11]. Так, стан громадянства має подвійну природу: з одного боку, громадянство є фактом-станом, а з іншого боку – правовідносинами. З цього приводу М.І. Суржинський вказує, що за своєю сутністю громадянство характеризує належність особи до народу держави; за змістом – це взаємні права, обов'язки та відповідальність особи та держави як на території цієї держави, так і поза її межами; за формою – це правовідносини та правовий інститут. Словосполучення «факт-правовідносини» може створити враження, що юридичним фактом слугують усі правовідносини в цілому. Насправді це не так. Факт-правовідносини відображає правовий зв'язок в узагальненому вигляді. Тому юридичне значення має, як правило, сам факт існування (або відсутності) тих або інших правовідносин [11].

З огляду на висловлене можна виокремити особливості, що характерні для юридичних станів як специфічної категорії юридичних фактів:

1) стани відображають тривалі, стабільні характеристики суспільних відносин і учасників відносин. Зазвичай, це найбільш істотні в соціальному і юридичному планах ознаки;

2) стани наділені сильною «складоутворюючою дією». За час свого існування вони беруть участь у виникненні багатьох правовідносин, активно формуючи тим самим правовий статус суб'єктів;

3) різновидом фактив-станів є перебування в правовідносинах.

Отже, коли юридичні факти-правовідносини (факти-стани) виділяються як самостійні юридичні факти поряд з юридичними діями і юридичними подіями, то не існує єдиного критерію класифікації. Факти-стани можуть визначати галузеву правосуб'єктність. Так, наприклад, перебування на державній службі визначає спеціальну правосуб'єктність при вчиненні злочинів, передбачених розділом XVII Особливої частини КК. Зайняття громадянином певної посади є юридичним фактом-станом, при цьому за вольовою спрямованістю відноситься до дій з виконання службових повноважень. Самі факти-стани виникають, змінюються і припиняються на підставі певних фактичних обставин, тобто існує два рівні юридичних фактів: перший рівень – обставини руху станів, інший – юридичні факти-стани.

Розробка проблем фактив-станів у юридичній літературі відбувається давно. Проте, виходячи з припущення, що юридичні факти можуть бути поділені лише за вольовою ознакою, окремі вчені намагалися віднести їх до наступної за подіями і діями ланки класифікації [9]. Аналогічної точки зору дотримувалися і Л. С. Явич, який поділяв юридичні факти у зв'язку з індивідуальною волею на дії, події і стани [13].

З цього приводу О.О. Красавчиков зазначав, якщо використовувати тільки вольову ознаку поділу, то факти-стани повинні бути віднесені чи до дій, чи до подій, тому що події і дії можуть мати однакову

завершеність, мати однакову тривалість. Отже, факти-стани не можуть виокремлюватися в одній класифікації з подіями і діями [14]. Але факти-стани можуть бути виділені в особливу групу, якщо поділяти юридичні факти за характером дії (однократна або триваюча).

За зв'язком з відповідними правовими відносинами В. Б. Ісаков виділяє матеріальні і процесуальні юридичні факти [15]. Матеріальні юридичні факти є підставами для настання «матеріальних» правовідносин. Процесуальні юридичні факти пов'язані з юридичним процесом, його рухом, розвитком. Кримінальні правовідносини є матеріальними правовідносинами. Отже, і юридичні факти, що впливають на їх динаміку, також слід відносити до категорії матеріальних. Проте для механізму реалізації кримінальної відповідальності необхідні й процесуальні юридичні факти, оскільки без них не може йтися про його функціонування. Виникнувши в реальній дійсності, юридичні факти спричиняють виникнення процесуальних правовідносин, чим запускають весь кримінальний процесуальний механізм, і надалі впливають на його функціонування.

За ознакою документального закріплення В.Б. Ісаков юридичні факти поділяв на оформлені і неформлені (латентні). Вчинення злочину набуває статусу юридичного факту лише в оформленому, документально зафіксованому вигляді – обвинувальному вироку суду. Документальна закріпленість є ознакою, що характеризує початок реалізації кримінальної відповідальності. Вказану обставину завжди потрібно враховувати на практиці. Виконання судового вироку є завершальним етапом кримінального процесу, коли реалізується чинне судове рішення, нагляд і контроль за його виконанням. Вирок суду, що набрав законної сили, інші рішення суду, а також закон України про амністію та акт помилювання стає юридичним фактом для виникнення кримінально-виконавчих відносин відповідно до статті 4 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК). Не тільки сам факт вчинення злочину має бути документально закріплений, але й юридичні факти, такі як призупинення дії (виконання обвинувального вироку може бути призупинено у зв'язку з хворобою засудженого), закінчення строку дії (виконання покарання) мають в обов'язковому порядку документально підтверджуватися, тільки в такому разі вказані юридичні факти здатні спричинити правові наслідки.

У механізмі реалізації кримінальної відповідальності для виникнення, зміни, призупинення чи припинення правовідносин не завжди визнається достатнім існування одного юридичного факту. У зв'язку з цим конструюються складні юридичні факти, тобто такі фактичні обставини, що складаються з декількох юридично значущих сторін (ознак), тобто як юридичні факти можуть виступати не тільки події і дії у «чистому» вигляді, але й фактичні обставини, що охоплюють змістовно і ті, й інші – складні юридичні факти [6].

Виникнення кримінальних правовідносин, їх динаміка найчастіше пов'язані зі складними юриди-

чними фактами: спеціальна правосуб'єктність суб'єкта злочину (однієї лише наявності спеціальної правосуб'єктності для виникнення кримінальних правовідносин недостатньо, у суб'єкта обов'язково повинна бути загальна правосуб'єктність і осудність), особа має вчинити суспільно небезпечне діяння для виникнення кримінальних правовідносин, і надалі у процесуальному порядку засвідчити факт вчинення діяння у остаточному судовому рішенні, – тільки в цьому випадку можна констатувати про виникнення кримінальних правовідносин.

У літературі помилково зазначається, що основою функцією юридичного факту в правовому регулюванні є залучення суб'єктів права до правовідносин і породження правосуб'єктності, її набуття або виникнення. Суб'єкт правовідносин до юридичного факту наділений правосуб'єктністю, а з появою такого факту правосуб'єктність трансформується у конкретне суб'єктивне право.

Закон розрахований на існування невизначеного кола суб'єктів, що підпадають під його дію. Інші суб'єкти права, які на момент набрання чинності ЗУпКВ з тих або інших причин не були учасниками запобіжних правовідносин, стають їхніми учасниками у зв'язку з настанням різноманітних юридичних фактів. Це можуть бути юридичні факти-події – відносні або абсолютні. Наприклад, з досягненням чотирнадцятирічного віку суб'єкт стає учасником запобіжних кримінально-правових відносин і частково відновлювальних (ч. 2 ст. 22 КК України), а з 16 років він починає брати участь у всіх кримінальних правовідносинах. Досягнення певного віку є в цьому випадку абсолютною подією, яка «включає» суб'єкта в коло регульованих ЗУпКВ відносин.

В окремих випадках настання юридичних наслідків норми права пов'язують не з одним юридичним фактом, а з їх сукупністю, системою, тобто фактичним складом. Між тим О.О. Красавчиков вважає, що термін «фактичний склад» є недосконалим і таким, що не розкриває сутності самого поняття [14]. Точку зору О.О. Красавчикова підтримала Л.В. Солодовник, яка зазначила, що говорячи про юридичний факт, ми тим самим надаємо факту функціональну характеристику. Використовуючи поняття «фактичний склад», ми характеризуємо склад лише за будовою: фактичний склад – це склад фактів. Це не послідовно і не виправдано. Розгляд складу як юридичного відображення його правових властивостей щодо наслідків, є якісною характеристикою і відмежовує визначену сукупність фактів від інших фактичних комплексів, які мають опосередковане значення для встановлення юридичного наслідку.

Під фактичним (юридичним) складом розуміється сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення, зміни та припинення правовідносин. Словосполучення «фактичний склад» є більш вдалим і таким, що сприяє найкращому розкриттю змістовних характеристик цього явища. Більшість вчених визначають фактичний склад як систему юридичних фактів, необхідну для настання юридичних наслідків (виникнення, зміну і припинення правові-

дношення) [16]. Причому фактичний склад – це комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення особливого юридичного факту [19].

О.С. Іоффе і М.Д. Шаргородський визначали фактичний склад як «сукупність юридичних фактів, настання яких необхідне для виникнення передбачених правових наслідків» [18]. С.С. Алексєєв під фактичним складом розуміє сукупність двох або декількох юридичних фактів, які необхідні для настання юридичних наслідків [19]. О.О. Красавчиков вважав, що юридичний (фактичний) склад – це сукупність юридичних фактів, необхідних і достатніх для настання передбачених законом юридичних наслідків [20].

У загальній теорії права найпоширенішим є поділ фактичних складів на дві групи: альтернативні та сукупні фактичні склади. Альтернативним фактичним складом є два, три і більше юридичних факти, які визнаються самостійними і незалежними один від одного та породжують однакові правові наслідки. Особливістю альтернативної групи фактичного складу є те, що елементи такої групи складу переважно визначаються в одній нормі права. При цьому альтернативну групу фактичних складів потрібно відрізнити від сукупного фактичного складу, тобто системи взаємопов'язаних її елементів, які є послідовними в накопиченні і лише в своїй сукупності можуть породжувати, змінювати, призупиняти та припиняти правовідносини. Вказане накопичення може отримати правильне теоретичне обґрунтування лише тоді, коли встановлюється наявність двох категорій сукупних фактичних складів: 1) склади, елементи яких мають самостійне правове значення, тобто є юридичними фактами; 2) склади, які є сукупністю фактів, які набувають юридичного значення лише в момент завершення формування фактичного складу [21].

За характером зв'язку між юридичними фактами фактичні склади поділяються на прості, складні і змішані [22]. Прості («вільні») виступають як склади з незалежним накопиченням елементів, коли існує вільний, не жорсткий зв'язок, і факти можуть накопичуватися у будь-якому порядку, головне, щоб у відповідний момент вони були наявні. Алгоритм накопичення юридичних фактів не зв'язаний будь-якою послідовністю. Коли всі елементи будуть зібрані повністю у фактичному складі, він спричиняє правові наслідки.

Для складних фактичних складів (з послідовним накопиченням елементів) характерною є послідовна і жорстка залежність фактів. У такому разі факти повинні накопичуватися у суворо встановленому нормою порядку. При цьому сформована частина фактичного складу, як правило, відкриває певні юридичні можливості, що полягають у виникненні секундарної (правостворюючої) правомочності. Наприклад, суворо закріплена послідовність здійснення таких дій, як звільнення від кримінальної відповідальності за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі (ч. 5 ст. 369 КК України). Так, особа, яка пропонувала,

обіцяла чи надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо: (1) стосовно неї були вчинені дії щодо вимагання неправомірної вигоди і (2) після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона (3) до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину (4) добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру. Тобто, для переважної більшості правових наслідків у кримінальному праві підгрунтам є складні фактичні склади, тобто системи фактів, що складаються з суворих юридичних фактів.

У теорії юридичної фактології виокремлюється така підстава класифікації фактичних складів, як рівень визначеності, за якою виділяють визначені та відносно визначені фактичні склади. Визначені фактичні склади – це склади (або окремі юридичні факти), всі елементи яких визначені в гіпотезі правової норми. Тобто визначені склади складаються з юридичних фактів, прямо передбачених відповідними нормами кримінального права, і не допускають включення до їх складу оціночних категорій. Відносно визначені фактичні склади (бланкетні) є складами, що не повністю визначені в нормах кримінального права. Особливістю бланкетних складів є те, що фактичні обставини, узагальнено визначені в нормі, породжують юридичні наслідки лише в сукупності з актом юрисдикційного органу. Відносно визначені (бланкетні) – це склади, що не цілком передбачені в юридичних нормах; у нормі зазначені лише фактичні передумови індивідуальних актів, судам надається можливість індивідуально регулювати юридичні питання щодо зазначених правових наслідків з урахуванням конкретних обставин справи [14].

Судам надаються повноваження у порядку індивідуального правового регулювання вирішувати юридичні питання, пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності. Так, обираючи конкретний вид кримінально-правового засобу впливу на особу, яка визнана винною у вчиненні злочину, суд має конкретизувати обставини його вчинення та особу винного (ст. 65 КК України). Однак, встановивши таке загальне правило призначення покарання, законодавець не роз'яснив, тобто нормативно не врегулював цього питання. Отже, відносно визначені склади відрізняються тим, що складаються з фактів, які допускають можливість конкретизації та індивідуалізації. На такі факти вказують норми з відносно визначеними елементами. Їх юридичне значення визначають суди загальної юрисдикції.

За обсягом накопичення юридичних фактів фактичні склади поділяються на закінчені та незакінчені. Закінчені фактичні склади – це склади, в межах яких завершений процес накопичення всього комплексу юридичних фактів і які саме в такій формі повною мірою породжують юридичні наслідки, тобто стають підставою виникнення, зміни, припинення та припинення трудових правовідносин. Моментом, що свідчить про завершеність правовстановлюючого складу, є виникнення суб'єктивного

права (юридичного обов'язку). Незакінчені фактичні склади – це склади, в яких не завершений процес накопичення юридичних фактів для утворення фактичного складу, не спричиняє правові наслідки, пов'язані з цілим фактичним складом, але передбачається можливість настання проміжних правових наслідків, породжених окремими елементами фактичного складу. На думку О. О. Красавчикова, незакінчений фактичний склад не може викликати будь-яких правових наслідків [14].

За змістом фактичні склади класифікуються на однорідні і комплексні [23]. Такий поділ фактичних складів пов'язаний із розмежуванням: 1) складів, що включають юридичні факти однієї галузі права (однорідні склади); 2) складів, що поєднують юридичні факти різних галузей права (комплексні склади). Так, для механізму реалізації кримінальної відповідальності характерним будуть комплексні фактичні склади, оскільки він вміщує елементи, передбачені нормами кримінального права і нормами кримінального і кримінально-виконавчого процесуального права (нормами, що встановлюють порядок звернення судового вироку до виконання). Існування комплексних складів є свідченням виходу окремих юридичних фактів за межі кримінального права, відображення системного характеру права, що вимагає виваженого використання юридичних фактів у законотворчому процесі для того, щоб була забезпечена сумісність юридичних фактів у національній системі права.

Таким чином, фактичний склад є комплексом різномірних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення особливого юридичного факту. За цією рисою фактичний склад слід відрізнити від складного юридичного факту, тобто від обставини, що має складну будову і, отже, може бути виражена в різних характеристиках, але яка увесь час залишається одиничним фактом [1]. Складовими частинами фактичного складу є життєві обставини, що утворюють у сукупності цілісну систему, елементи якої перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності. Кінцеві юридичні наслідки є результатом фактичного складу в цілому. При цьому юридичний факт, як частина фактичного складу, спричиняє деякі проміжні правові наслідки.

Юридичні факти за правовими наслідками поділяються на: правовстановлюючі, правозмінюючі, правозупиняючі, правоприминаючі, правоперешкоджаючі, правовопоновлюючі. Правовстановлюючі юридичні факти – це обставини, що свідчать про наявність підстави для виникнення кримінальних правовідносин, а їх констатація в обвинувальному вироку суду, що набрав законної сили, сигналізує про початок реалізації кримінальної відповідальності; правозмінюючі обставини вказують на наявність певних змін у виниклих кримінальних правовідносинах в позитивному або негативному аспекті щодо досягнення завдань ЗУпКВ; правозупиняючі обставини вказують на недоцільність функціонування механізму реалізації кримінальної відповідальності на певний час завдяки визначеній у приписах норм КК зміні характеристики одного із

суб'єктів кримінальних правовідносин; правопоновлюючі обставини засвідчують появу можливості і необхідності поновлення функціонування механізму реалізації кримінальної відповідальності; правоприпиняючі обставини констатують досягнення завдань ЗУпКВ.

З точки зору механізму реалізації кримінальної відповідальності до юридичних фактів за правовими наслідками необхідно додати ще один різновид обставин, що унеможливають його функціонування. Це правоперешкоджаючі юридичні факти, до яких ми відносимо добровільну відмову від вчинення злочину, всі норми, що конструюють обставини, завдяки яким особа звільняється від кримінальної відповідальності. Крім того, до таких юридичних фактів належать обставини, що виключають злочинність діяння, норми про які містяться в розділі VIII Загальної частини КК України, а також положення ч. 2 ст. 11 КК про малозначність діяння. До правоперешкоджаючих юридичних фактів слід віднести випадки вчинення діянь, передбачених КК України, які до постановлення вироку декриміналізує законодавець.

ВИСНОВКИ. Юридичні факти в механізмі реалізації кримінальної відповідальності:

1) забезпечують виникнення, динаміку та припинення кримінальних правовідносин (початковий і необхідний рівень вивчення їхньої сутності);

2) обумовлюють специфіку кримінальних правовідносин, нерідко визначають їхній зміст, можуть безпосередньо впливати на предмет регулювання кримінального права;

3) відображають фактичну обґрунтованість завдань ЗУпКВ (кримінальне право забезпечує охорону прав і свобод громадян, інтереси суспільства в цілому, тому обґрунтованість фактами будь-якої дії чи рішення є запорукою законності і дотримання загальноновизнаних міжнародних норм);

4) є одним з елементів предмета доказування при розгляді кримінальних проваджень. Від чіткого визначення юридичних фактів, їхньої правової оцінки залежить правильність прийняття рішень судом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. – М.: Проспект, 2009. – Т. 2. – 576 с.
2. Соціальна філософія: Короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – К.; Х.: Рубікон, 1997. – 397 с.
3. Новицкий И. Б. Римское право. – Изд. 7-е, стер. – М.: ТЕИС, 2002. – 310 с.

4. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права / Е.Н. Трубецкой; вступ. ст. А.П. Альбова, М.Б. Ревновой. – С.-Пб.: Издательство «Лань», 1998. – 224 с.

5. Нерсесянц В.С. Проблемы общей теории права и государства. – М.: Норма, 2006. – 568 с.

6. Марченко М.Н. Общая теория государства и права: в 2-х т. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – Т. 2. – 382 с.

7. Поляков А.В. Общая теория права: феноменолого-коммуникативный подход. – С.-Пб.: Питер, 2008. – 845 с.

8. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1984. – 144 с.

9. Стальгевич А.К. Некоторые вопросы теории социалистических правоотношений // Сов. гос. и право. – 1957. – № 2. – С. 23–32.

10. Алексеев С.С. Общая теория права: курс в 2-х т. – М.: Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.

11. Кечекьян С.Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. – М.: АН СССР, 1958. – 186 с.

12. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. лит., 1974. – 348 с.

13. Явич Л.С. Право и социализм. – М.: Юрид. лит., 1982. – 176 с.

14. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. – М.: Госюриздат, 1958. – 183 с.

15. Исаков В.Б. Юридические факты в российском праве. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 286 с.

16. Чувакова Г. М. Юридичний факт і фактичний стан // Актуальні проблеми держави і права: збір. наук. праць. – Одеса: Юрид. л-ра, 2001. – № 11. – С. 54–57.

17. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. – М.: Ученые труды ВИЮН НКЮ СССР, 1940. – 192 с.

18. Иоффе О. С. Вопросы теории права / Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. – М.: Госюриздат, 1961. – 381 с.

19. Алексеев С.С. Теория государства и права. – М.: Юрид. лит., 1985. – 477 с.

20. Красавчиков О.А. Советское гражданское право: в 2-х т. – М.: Госюриздат, 1968. – Т. 1. – 540 с.

21. Юридические факты в советском семейном праве / В.И. Данилин, С.И. Реутов. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1989. – 156 с.

22. Алексеев С.С. Проблемы теории государства и права. – М.: Юрид. лит., 1987. – 448 с.

23. Исаков В.Б. Фактический состав в механизме правового регулирования. – Саратов: Саратов. ун-т, 1980. – 127 с.

TYPES OF LEGAL FACTS IN THE MECHANISM OF CRIMINAL RESPONSIBILITY REALIZATION

I. I. Mitrofanov

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine. E-mail: mitrofanov@i.ua

The article deals with the types of legal facts in the mechanism of criminal responsibility realization. In order to develop the classification of legal facts the different criteria (grounds) were used. The classification of life circumstances in criminal law makes it possible to clarify the nature of the legal facts and take into account their peculiarities in the legislative and judicial practice. The theory of legal facts makes allows to determine the role of legal facts in the mechanism of criminal responsibility realization. According to the regulations of the Criminal Code of Ukraine the importance of the correct determination of the legal fact is demonstrated. The necessity of division of legal

facts into the substantive and procedural is grounded for the implementation of the criminal responsibility. In addition, to explain the functioning of such a mechanism it is appropriate to use the classification of legal facts on the basis of volitional feature (actions and legally meaningful events), the nature of their action (one-time actions and states), legal consequences (constitutive, law-changing, law-suspended, law-resuming and law-closing) and by the nature of the actual base of the legal consequences (legal facts and facts complexes, which, in turn, are respectively divided into simple, complex and mixed legal facts, on the actual (legal) compositions and groups of the legal facts).

Key words: legal fact, classification criteria, types of legal facts, mechanism of criminal responsibility realization, criminal legal relationship.

REFERENCES

1. Alekseev, S.S. (2009) *Obschaya teoriya prava* [General Theory of Law], vol. 2, Prospect, Moscow, Russia.
2. Andrushchenko, V.P. and Gorlach, M.I. (1997) *Socialnaya filosofiya: kratkiy slovar-enciklopediya* [Social philosophy: Brief encyclopedia dictionary] Rubikon, Kyiv, Ukraine.
3. Novitskiy, I.B. (2002) *Rimskoye pravo* [Roman Law], 7th ed., TEIS, Moscow, Russia.
4. Troubetzkoy, E.N. (1998) *Encyclopedia prava* [Encyclopedia of Law], Publishing house «Lan», St. Petersburg, Russia.
5. Nersesyants, V.S. (2006) *Problemi obschei teorii prava i gosudarstva* [Problems of general theory of law and state], Norma, Moscow, Russia.
6. Marchenko, M.N. (2008) *Obschaya teoriya gosudarstva i prava* [General Theory of State and Law], vol. 2, UNITY-DANA, Moscow, Russia.
7. Polyakov, A.V. (2008) *Obschaya teoriya prava: fenomenologicheskii-komunikativniy podhod* [General Theory of Law: phenomenological-communicative approach], Piter, St. Petersburg, Russia.
8. Isakov, V.B. (1984) *Yuridecheskie fakti v sovetskom prave* [Legal facts in Soviet law], Legal literature, Moscow, Russia.
9. Stalgevich, A.K. (1957) «Some questions of the theory of socialist relations», *Sov. state and law*, no. 2, pp. 23–32.
10. Alekseev, S.S. (1982) *Obschaya teoriya prava* [General Theory of Law], vol. 2, Legal literature, Moscow, Russia.
11. Kechekyan, S.F. (1958) *Pravovye otnosheniya v socialisticheskoy obshestve* [Legal relationships in socialist society], AS of USSR, Moscow, Russia.
12. Khalфина, R.O. (1974) *Obobschennaya teoriya uridecheskih vzaimootnosheniy* [General theory of legal relationship], Legal literature, Moscow, Russia.
13. Yavych, L.S. (1982) *Pravo i socializm* [Law and socialism], Legal literature, Moscow, Russia.
14. Krasavchikov, O.A. (1958) *Yuridecheskie fakti v sovetskom grazhdanskom prave* [Legal facts in Soviet Civil Law], Gosyurizdat, Moscow, Russia.
15. Isakov, V.B. (2004) *Yuridecheskie fakti v rosiyskom prave* [Legal facts in the Russian Law], INFRA-M, Moscow, Russia.
16. Chuvakova, G.M. (2001) "Legal fact and actual state", *Actual problems of state and law: coll. of scient. works*, no. 11, pp. 54–57.
17. Agarkov, M.M. (1940) *Obyazatelstva v sovetskom grazhdanskom prave* [Obligation in Soviet civil law], Scientific works VIYUN NKYU USSR, Moscow, Russia.
18. Ioffe, O.S. and Shargorodskiy, M.D. (1961) *Problemi v teorii prava* [Problems in the theory of law], Gosyurizdat, Moscow, Russia.
19. Alekseev, S.S. (1985) *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of State and Law], Legal literature, Moscow, Russia.
20. Krasavchikov, O.A. (1968) *Sovetskoe grazhdanskoe pravo* [Soviet civil law], vol. 2, Gosyurizdat, Moscow, Russia.
21. Danilin V. I and Reutov, S. I. (1989) *Yuridecheskie fakti v sovetskom semeynom prave* [Legal facts in the Soviet family law], Publishing House of Uralskiy University, Sverdlovsk, Russia.
22. Alekseev, S.S. (1987) *Problemi teorii prava i gosudarstva* [Problems of the theory of state and law], Legal literature, Moscow, Russia.
23. Isakov, V.B. (1980) *Fakticheskiy sostav v mehanizme pravovogo regulirovaniya* [The actual composition in the mechanism of legal regulation], Saratov University, Saratov, Russia.

Стаття надійшла 28.10.2014.